

Pervivència de la norma fabriana en els clítics pronominals i el criteri de composicionalitat

TERESA CABRÉ MONNÉ
Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

Ningú no discuteix el paper crucial, definitiu, de l'obra lingüística de Fabra per a aconseguir «la conversió del català [...] de simple llengua col·loquial en llengua de cultura a l'estil de les europees», segons Lamuela i Murgades (1984, p. 12), apta per a ser usada en diferents àmbits supradialectals. Són molts els escrits de Fabra que recullen la voluntat de fer del català una llengua normalitzada per a l'ús general i literari, un bon exemple dels quals el trobem en el discurs presidencial dels Jocs Florals de Barcelona (1934, p. 28):

No es tracta solament de difondre l'ús del català en el sentit que la gent s'acostumin a escriure preferentment en català en lloc de fer-ho exclusivament en llengua castellana, sinó de difondre la coneixença de la llengua literària, d'aquesta llengua depurada i normalitzada que tant ens ha costat d'elaborar, i que no és pas el pobre català que parlen la majoria dels catalans i que s'escriu habitualment, ple de castellanismes i de vulgarismes vergonyosos.

El cas de depuració concret que volem exposar en aquest treball és el de les combinacions de clítics pronominals de 3a persona datiu i acusatiu, les quals, per la complexitat que suposen la descripció i comparació amb altres llengües romàniques, posen en relleu no solament el coneixement precís que té Fabra del paradigma pronominal de la varietat del català oriental —en termes de la *Gramàtica catalana* del 1912— o català barceloní —a «Els mots àtons en el parlar de Barcelona» (1913-1914)—, sinó també quins criteris prevalen a l'hora de decidir què és acceptat i què no d'aquesta varietat que, des del punt de vista humà i geogràfic, és la que té més pes dins el territori.

Malgrat que «l'obra de redreçament del català literari és sobretot una obra de descastellanització» (Fabra, 1919a), el cas que ens ocupa no hi té res a veure. Efectivament, els clítics de datiu de la varietat barcelonina descrita per Fabra (*li / els hi*) i les seves combinacions amb l'acusatiu determinat, neutre i partitiu (*l'hi, els hi, les hi / l'hi, els hi / n'hi, els en hi*) no tenen cap ombra de castellanisme. Fabra parla en termes molt contundents ja a la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* (1898), per exemple, quan diu que «el datiu viciós *els hi* deuria ésser absolutament rebutjat; però no solament no ho és, sinó que la majoria dels escriptors moderns empleen *els-hi* de preferència a *els*» (p. 99). I més endavant: «Actualment se diu *n'hi* en lloc de *li'n* i *els en* és freqüentment reemplaçat per *els-en-hi*. L'empleu de *n'hi* per *li'n* confon [...]; deuria, doncs, evitar-se *n'hi* per *li'n*. Ara *els-en-hi* per *els en* és absolutament inadmissible» (p. 101). La confusió —és a dir, el sincretisme— és un argument que apareix reiteradament per a descartar certes formes que Fabra considera inadmissibles i que es complementa amb la comparació amb la llengua medieval dels autors clàssics. El problema rau en la distància molt considerable que hi ha entre el paradigma pronominal de la llengua moderna i el de la llengua escrita medieval: tant la forma externa dels clítics com la posició respecte al verb o l'ordre en les combinacions són massa allunyades per a adaptar-les amb retocs a la llengua moderna. Hi intervenen també altres criteris als quals Fabra dona molt de pes, concretament, la correspondència forma-funció i, en segon lloc, la comparació amb altres llengües i una concepció molt pejorativa del concepte de llengua parlada, molt estesa i arrelada a la seva època.

L'objectiu d'aquesta comunicació és explicar els criteris de depuració fabriana aplicats al sistema clíctic pronominal del català literari i analitzar morfosintàcticament aquest sistema comparant-lo amb el de la varietat barcelonina que Fabra tan bé descriu tant a les gramàtiques com als articles, anomenats erudits a les *Obres completes*. Així mateix, situarem el sistema pronominal català dins les dues grans varietats segons si han perdut o no el clíctic locatiu medieval —el català valencià *versus* el català no valencià— i les compararem amb altres llengües romàniques. Entre els estudis lingüístics moderns, és ben coneguda la relació gramatical entre el datiu i el locatiu. Les llengües romàniques que han conservat un clíctic locatiu —com l'italià, l'occità, el sard o el francès— sovint fan ús d'aquest element en les combinacions de clítics de datiu + acusatiu, ja sigui per adoptar-lo com a estratègia de reparació de combinacions impossibles, ja sigui per bloquejar certes combinacions. En qualsevol cas, i referint-nos a la llengua parlada, la majoria de llengües romàniques pateixen algun tipus d'incompatibilitat en la combinació de clítics de datiu i acusatiu, que resolen de manera diferent, incompatibilitats que no sempre es reflecteixen en la llengua estàndard escrita.

2. LES FONTS

Un fet que crida l'atenció sobretot en les primeres obres de Fabra és la descripció detallada dels clítics pronominals —i també d'altres fenòmens— de la varietat barcelonina, la seva varietat, descripció que anirà apareixent des de la gramàtica del 1891 fins a la del 1956. El que sorprèn de Fabra no és tant l'interès per la llengua catalana i la voluntat de contribuir a posar ordre al desori de la llengua escrita —dos aspectes socialment molt generalitzats— com la capacitat d'estudiar la varietat parlada des d'un punt de vista objectiu i considerar-la la base dels seus estudis comparatius. I tot això, a l'edat de vint anys. En aquest sentit, trobem molt aviat afirmacions concretes sobre l'objectiu primordial dels seus estudis, com aquest fragment d'una conferència al Centre Excursionista de Catalunya, publicada a *L'Avenç* el 1891:

Nosotros estudiem preferentment la llengua parlada: a formular-ne la gramàtica és ahont van encaminades las nostras investigacions. [...] Però els estudis històrics no deuen fer-se am la pretensió de què la gramàtica d'un català antich determinat hagi de ser la gramàtica del modern català literari. Abandonar formas antigas per otras d'arcaicas [...] dificultaria la popularisació de la llengua escrita. (Fabra, OC, vol. 9, p. 90)

O bé l'article «Sobre la reforma lingüística y ortográfica», publicat a *La Vanguardia* el 22 de març del 1892, on defensa que la varietat parlada, gramaticalment coherent, no pot ser substituïda per les formes antigues:

Para mí y para mis compañeros de l'Avenç, es más conveniente, mucho más patriótico, no menospreciar el idioma que hablamos y estudiarlo con cariño; procurar dar a conocer toda la regularidad de su sistema gramatical, no consentir que se sustituyan sus formas, hijas de leyes fijas y características, por otras arcaicas, impronunciables algunas. (Fabra, OC, vol. 9, p. 99)

Des del meu punt de vista, aquest interès per la descripció curosa, científica, de la llengua parlada considerada com un sistema lingüístic consistent —contrari a l'acceptat comunament— no pot ser espontani, sobretot tenint en compte que havia de formar-se lingüísticament al marge dels estudis d'enginyer. Hi havia d'haver algú —o alguns, potser el seu cunyat Bartomeu Galí?— que l'instruís i l'encaminés a buscar les fonts i a conèixer les directrius científiques que dominaven els estudis lingüístics a Europa, és a dir, que li donessin a conèixer l'escola comparatista dels anomenats *neogramàtics*. Efectivament, aquesta escola, a més de les importantíssimes gramàtiques dels primers estadis de les llengües indoeuropees i de la famosa afirmació segons la qual el canvi fonològic és governat per lleis que no tenen excepció, va teoritzar sobre la importància de l'estudi científic de la varietat dialectal par-

lada. Herman Paul, el més gran teòric dels neogramàtics, creia que l'estudi del propi dialecte del lingüista, parlat des de petit, havia de ser el punt de partida de tota investigació fonètica. Només després de comprendre tots els fenòmens del dialecte natiu, el lingüista havia d'encarar l'estudi de dialectes i llengües més llunyanes (Auer i Schmidt, 2010). Crec que Fabra havia de conèixer i seguir aquest nou enfocament dels estudis gramaticals perquè amb vint anys es posés a estudiar de manera objectiva i científica la gramàtica de la seva varietat parlada i fos capaç de descriure-la amb la precisió i diversitat de detalls ja en la seva primera gramàtica del 1891. No cal dir que tot això són especulacions perquè, com diu Joan Solà (2005, p. 10), «tenim una constància explícita molt feble del món bibliogràfic de Fabra, perquè el nostre gramàtic no acostumava a esmentar les fonts». Malauradament, Fabra abandona molt aviat la consideració de la varietat parlada com un sistema lingüístic sòlid i coherent i comencen a aparèixer els qualificatius de vulgar, multiforme, confús, viciós, per tal de prioritzar una proposta de llengua literària supradialectal.

3. ELS CRITERIS

Fabra fa referència reiteradament a l'estat lamentable en què es troba, segons ell, la llengua catalana parlada i escrita a tombant de segle. Per exemple, el 1915 publica a *La Revista* que la llengua catalana «ha sofert una infinitat de deformacions, moltes de les quals són difícilíssimes de reconèixer [...]. Solament l'estudi pregon de la llengua antiga i la coneixença perfecta dels dialectes actuals poden donar-nos els mitjans de remeiar-los» (Fabra, OC, vol. 9, p. 255). La reivindicació dels dialectes, de fet, és un mitjà per a conèixer millor la llengua antiga més que no pas la base de la nova llengua literària. El 1919, a «Els dialectes catalans i la llengua literària», publicat a *L'Almanac de La Revista*, fa una síntesi del que ha de ser la llengua literària,

[...] que no havia de ser pas cap dels dialectes de la llengua parlada, ni el conjunt multiforme de tots ells, sinó una llengua artificial, de mots triats, de formes i construccions triades; la llengua mateixa dels nostres grans escriptors medievals, renovellada i envigorida per les aportacions de tots els dialectes sàviament seleccionades. [...] El modern català literari [...] no és barceloní [...] el barceloní no hi té altra importància que la que té fatalment en tota llengua el dialecte de la capitalitat. (Fabra, OC, vol. 9, p. 264-265)

També es recalca en diversos escrits el fet que «una llengua literària és quelcom d'artificial fill d'un treball de selecció i està per damunt del llenguatge parlat multiforme» (Fabra, 1929), qualificatius difícils d'acceptar des d'un punt de vista lingüístic actual.

Joan Solà (2005, p. 20) fa seu el concepte de composicionalitat de Polanco (1984) per descriure aquest procediment d'elaboració de la llengua normativa que «consta de normes aportades per diferents varietats geogràfiques, que són en principi vàlides i preceptives per a tots els usuaris». Malgrat que tothom i d'una manera generalitzada canta les excel·lències del criteri de composicionalitat aplicat a un sistema normatiu o estàndard supradialectal, els riscos que té per a fer viable una llengua són molt elevats, perquè les diferències dialectals, ja siguin fonològiques, morfològiques, sintàctiques o lèxiques, responen a les manifestacions de les estructures internes, no intercanviables, de cada varietat.

De tota manera, Fabra mostra sempre una actitud prou flexible davant les pròpies normes, fins al punt de renunciar-hi si la realitat ho imposa. A la introducció sobre la llengua catalana del *Curs superior de català* (apunts taquigràfics de Joan Miravittles, 1934-1935) adverteix que «la llengua és una cosa que va evolucionant, que experimenta certs canvis dels quals no ens adonem [...]. El treball és evitar-ho, però si a pesar dels esforços triomfa la forma nova, aleshores s'accepta» (Fabra, OC, vol. 2, p. 227). A l'advertiment a la 2a edició del *Curs mitjà de gramàtica catalana*, el 1923, fa explícita l'adaptació de l'ensenyament a les varietats parlades. En relació amb la morfologia, afirma:

No totes les formes nominals pronominals i verbals que existeixen en els diferents parlars són admissibles en la llengua literària, ni totes les formes admissibles podien ser consignades en aquest curs mitjà. [...] els casos en què la forma consignada en el llibre no sigui l'habitual en el dialecte de llurs deixebles [...] cal que el mestre la reemplaci per la forma usual en el parlar dels alumnes, [p. e. l'article *lo* en lloc de *el* que consta a la gramàtica] però *el* és la forma preferida en llenguatge literari. (Fabra, OC, vol. 2, p. 835)

L'actitud que sembla més encertada és la de seguir l'esperit de la norma, esperit que Carles Riba descriu molt bé al prefaci a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*:

Pompeu Fabra, en suma, va fer la seva gran selecció dins el material lexicogràfic fins aleshores disponible, i la lliurà, per a dir-ho així, a la prova d'unes seleccions culturals amb les quals en principi comptava com a actives dins els països de llengua catalana. [...] Es pot dir que el *Diccionari Fabra* és concebut i elaborat perquè marxi cap on el dugui l'evolució normal de la llengua, com tots els bons diccionaris del món; adaptant-se prudentment a tots els passos de la llengua, que en conjunt no són mai cap sobtada aventura. (Riba, 1954, p. XVIII-XIX)

4. L'ANÀLISI

A la presentació en català de l'*Ensayo de gramática del catalán moderno* (1891), Fabra diu que estudia «el sistema gramatical del català de Barcelona, qu'és el parlat, am petites modificacions, en tot Catalunya, excepte en algunas comarcas de las provincias de Lleyda y Tarragona». Pel que fa a la combinació dels datius de 3a persona, dona el paradigma següent:

Encuentro de *li* y *els* (dativos) con *el*, *la*, *els*, *las*, *en* y *ho*: *li el* = l'hi, *li la* = l'hi, *li els* = els hi, *li las* = les hi, *li en* = n'hi, *li ho* = li; *els el*, *els la*, *els els*, *els las*, *els en*, *els ho*; [pronunciat] *elz-e-le-donava*.

Suprímase *ho* detrás de *li*, así se dice *li diré* por *li ho diré*. Algunos dicen *li en* (pron. *lin*) por *n'hi*, y en valenciano se usan *li el* (lil), *li la*, *li els* (lils), *li las* y *li ho*.

Suele decirse *els hi* por *els*: *els hi diré això*; *els hi agrada*?

Como detrás de *li* se omite *ho*, cállanse *el*, *la*, *els*, *las* y *ho* detrás de *els hi* (por *els*), de aquí que se diga a menudo *els hi* (*els hi* por *els* y supresión del acusativo) en lugar de *el el*, *els la*, *els els*, *els las* y *els ho*. Se dice también *els en hi* por *els en* (*els hi*, dativo, + *en* = *els en hi*). (Fabra, 1891, p. 39)

A la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* del 1898 (que es va presentar al premi extraordinari de gramàtica dels Jocs Florals del 1895) Fabra ja presenta les dades amb una voluntat prescriptiva, tot i que constata l'arrelament de la forma parlada en els escriptors moderns:

La combinació antiga *los los* [...] subsisteix devinguda *əls-əls*, però s diu molt *əls-hi*, en lloc de *əls-əls*, que tendeix a desaparèixer; i els escriptors moderns han adoptat *əls-hi*, escrit *los-hi*, abandonant *əls-əls*. [...] Ara bé, *əls-əls* és superior a *əls-hi*, que ja és l'equivalent de *los hi* (combinació del pronom *los* i de l'adverbi *hi*: *hi vaig anar* i *əls hi vaig veure*); deuria, doncs, combatre's la tendència de la llengua parlada [...], deuria ésser rebutjat de la llengua escrita [...].

Però els escriptors moderns, lluny de combatre aquella tendència empobridora, fan desaparèixer de la llengua escrita la combinació antiga *los-los* [...], canvis que empobreixen la llengua, confonent en una sola combinació una sèrie de combinacions del català antic. (Fabra, 1898, p. 93)

La combinació *əls hi* reemplaça sovint el datiu plural *əls* en la llengua parlada [...], el datiu viciós *əls hi* deuria ésser absolutament rebutjat; però no solament no ho és, sinó que la majoria dels escriptors moderns empleen *els hi* de preferència a *els*. (Fabra, 1898, p. 99)

La combinació *els hi* no solament tendeix a reemplaçar el datiu *els*, sinó les quatre combinacions *els-el*, *els-la*, *els-els*, *els-les* [...] en la llengua escrita no deuria, doncs, emprar-se mai *els-hi* [...]. Desgraciadament se fa l contrari. (Fabra, 1898, p. 100)

Es bastant comú escriure *l'hi* per *li* (datiu). Ex: *l'hi vaig dur un llibre*.

Actualment no s diu mai *li ho* sinó *li* [...]. La combinació *els ho* és freqüent reemplaçar-la per *els hi* [...] *els hi* per *els ho* és absolutament inadmissible.

Actualment se diu *n'hi* en lloc de *li'n* i *els en* és freqüentment reemplaçat per *els-en-hi*. L'empleu de *n'hi* per *li'n* confon [...]; deuria, doncs, evitar-se *n'hi* per *li'n*. Ara, *els-en-hi* per *els en* és absolutament inadmissible. (Fabra, 1898, p. 101)

La proposta i acceptació de les combinacions amb datiu singular convertit en *hi* (*l'hi*, *els hi*, *les hi*) provenen del fet que se'n comencen a trobar els primers exemples en la llengua dels clàssics catalans medievals i, en canvi, no és fins més tard —sense que es digui exactament quan— que el clíctic *hi* s'estén a les combinacions amb datiu plural. De tota manera, a la *Gramàtica històrica de la llengua catalana* de Batlle *et al.* (2016, p. 690) es documenta un exemple —sense citar la font ni la data— de combinació de datiu i acusatiu plurals en què el datiu pronominalitza en *hi*; en canvi no es mostra cap exemple d'aquesta combinació amb la forma tradicional *los los* (exemple: «que pogués retre aquels diners a aquels [...] e eyl no·ls hi retrà»).

Per tant, es demostra que *els hi* és una evolució genuïna del sistema pronominal del català, documentada des d'antic, que mostra un paradigma coherent malgrat el sincretisme superficial amb altres combinacions. En català no valencià el clíctic de datiu és una forma composta d'un morf idèntic al dels articles definits i un altre d'idèntic al locatiu. En qualsevol cas, el morfema de nombre no pot flexionar mai sobre el locatiu sinó sobre el morf de definitud, igual que als articles. L'estructura del clíctic de datiu és la següent: / l + (z) + i / (Cabré, 2017).

Com que el clíctic d'acusatiu es correspon exactament amb el morfema de definitud —igual que el primer element del datiu—, ocupa la mateixa posició quan es combina amb el datiu. És a dir, en català no valencià no hi ha ordre de clíctics sinó ordre de morfemes, la qual cosa s'interpreta sintàcticament com una ocupació de la mateixa àrea clíctica amb el mateix cas acusatiu. Com que no hi ha espai estructural per a legitimar cada clíctic per separat, és això el que produeix l'opacitat superficial (Cabré i Fàbregas, 2019).

Per contra, l'estructura del datiu valencià no pot ser analitzada en aquests termes perquè l'hipotètic morfema locatiu no està disponible al lexicó valencià, de manera que podem concloure que l'exponent del clíctic de datiu presenta dos al·lomorfs segons si es tracta de la forma singular o del plural: / li/l + Ø/z /.

Quan el datiu es combina amb l'acusatiu, l'ordre no marcat imposa el datiu en primera posició seguit de l'acusatiu, amb totes les característiques morfosintàctiques de cada clíctic (*li'l*, *li la*, *li'ls*, *li les*, *els el*, *els la*, *els els*, *els les*). En una varietat col·loquial (Todolí, 1992) s'elideix l'exponent de definitud quan precedeix el morf de plural associat al clíctic, però el contingut morfosintàctic es preserva (*lil*, *lila*, *lis*, *liles*, *ezel*, *ezla*, *ezes*, *ezles*).

5. EL RESULTAT

Ens trobem, doncs, amb dues estructures de datiu diferents, tant des del punt de vista morfològic com sintàctic, estretament relacionades amb un altre fet lingüístic, l'existència o no d'un clíctic locatiu en el lexicó de cada varietat. La proposta estàndard supradialectal del sistema combinatori de clítics de tercera persona no va prosperar en valencià perquè les combinacions amb datiu singular partien d'una estructura amb locatiu que no podia encaixar en el sistema valencià, i se'n va proposar una altra sense locatiu, més acostada estructuralment a les varietats parlades. Per contra, la proposta estàndard per al català no valencià és compatible amb la varietat parlada quan es combina amb el datiu singular, però resulta incompatible amb el datiu plural perquè té una estructura incoherent amb l'altra meitat del paradigma.

De vegades, les propostes normatives, amb la voluntat de ser supradialectals, combinen estructures gramaticalment inconsistents. Aquest sembla el cas del català (no valencià) normatiu: el datiu singular i les seves combinacions es basen —sincrònicament— en la variant del Principat, amb un clíctic locatiu encara viu a la llengua parlada (tot i que no sabem en quina proporció), mentre que el datiu plural i les seves combinacions es basen —sincrònicament— en la variant valenciana, que va perdre definitivament el clíctic locatiu al segle XVIII (Casanova, 1989). El que és objectivament cert és que aquest sistema prescriptiu no ha aconseguit l'arrelament —la interiorització— de la gran majoria de normes reguladores de la llengua i la causa no s'ha de buscar en la influència del castellà, almenys primordialment. La nova gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans (2016) ha acceptat com a col·loquials algunes de les formes de la varietat oriental descrita per Fabra. És un primer pas, però caldria anar més enllà per tal d'evitar la desaparició del clíctic locatiu del català i del sistema genuí de clítics pronominals.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AUER, Peter; SCHMIDT, Jürgen Erich (ed.) (2010). *An international handbook of linguistic variation*. Berlín: De Gruyter-Mouton.
- BATLLE, Mar; MARTÍ CASTELL, Joan; MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BONET, Eulàlia (2002). «Cliticització». A: SOLÀ, Joan; LLORET, M. Rosa; MASCARÓ, Josep; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. I. Barcelona: Empúries, p. 933-989.
- CABRÉ MONNÉ, Teresa (2017). «Els clítics pronominals de 3a persona: variació dialectal i normativa lingüística». A: *Homenatge a Kálmán Faluba*. Vol. 1. Barcelona: Publica-

- cions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; LXXI), p. 209-240.
- CABRÉ, Teresa; FÁBREGAS, Antonio (2019). «3rd person clitic combinations across Catalan varieties: Consequences of the nature of the dative clitic». *The Linguistic Review*, vol. 36, núm. 2, p. 151-190.
- (2020). «Ways of being a dative across Romance varieties». A: PINEDA, A.; MATEU, J. (ed.). *Dative structures in Romance and beyond*. Berlín: Language Science Press, p. 387-402.
- CASANOVA, Emili (1989). «Aproximació a la gramàtica contrastiva dels dialectes catalans al segle XVIII: la combinació de pronoms de 3a persona». A: *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 57-80.
- FABRA, Pompeu (1891). *Ensayo de gramática de catalán moderno*. Barcelona: Tipografia L'Avenç.
- (1892). «Sobre la reforma lingüística y ortográfica». *La Vanguardia* (22 març), p. 4. [Reproduït a FABRA, Pompeu (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 95-99]
- (1898). *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Tipografia L'Avenç.
- (1912). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Tipografia L'Avenç
- (1913). «Els mots àtons en el parlar de Barcelona». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 1, p. 7-17.
- (1914). «Els mots àtons en el parlar de Barcelona». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 2, p. 1-6.
- (1915). «Cal gramàtica als escriptors». *La Revista*, any I, núm. 2. [Reproduït a FABRA, Pompeu (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 254-257]
- (1919a). «Conversa filològica (18/XI)». A: FABRA, Pompeu (2010). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 7: *Converses filològiques*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 137.
- (1919b). «Els dialectes catalans i la llengua literària». *Almanac de La Revista*, p. 240-242. [Reproduït a FABRA, Pompeu (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, 2013, p. 264-265]
- (1929). «L'obra de redreçament del català literari». *Oc*, segona època, any VI, núm. 112. [Reproduït a FABRA, Pompeu (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 298-299]
- (1934). «Discurs del president Pompeu Fabra». *Jocs Florals de Barcelona. Any LXXVI de llur restauració*. Barcelona: Estampa la Renaixença, p. 19-29. [Reproduït a FABRA, Pompeu (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 305-316]
- (1956). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.

- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- POLANCO, Lluís B. (1984). «La normativa al País Valencià. Problemàtica i perspectives». A: CABRÉ, M. Teresa; MARTÍ, Joan; PONS, Lídia; SOLÀ, Joan (ed.). *Problemàtica de la normativa del català. Actes de les Primeres Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107-146.
- RIBA, Carles (1954). «Prefaci a la segona edició». A: FABRA, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa.
- SOLÀ, Joan (2005). *Pompeu Fabra i Poch: Semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- TODOLÍ, Júlia (1992). «Variants dels pronoms febles de tercera persona al País Valencià: regles fonosintàctiques i morfològiques subjacents». *Zeitschrift für Katalanistik = Revista d'Estudis Catalans*, núm. 5, p. 137-160.